

Aneta Urbaniak

Obraz świata ukryty w potocznej frazeologii

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 5,
185-190

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aneta Urbaniak

Obraz świata ukryty w potocznej frazeologii

Proces rozwoju polszczyzny potocznej podlega ciągłej ewolucji. Dyferencja między językiem literackim a potocznym w ostatnich latach znacząco się pogłębiła. Na taki stan bez wątpienia pośrednio wpływają mass media, które coraz częściej sięgają po ten wariant polszczyzny, wprowadzając do niej wyrażenia środowiskowe i gwarowe. Odmiana ta nie tylko dominuje w mowie nieoficjalnej, familiarnym typie kontaktów, ale integruje określoną grupę w obrębie społeczeństwa, tworząc wspólny dla tej grupy obraz świata. Autorzy *Słownika polszczyzny potocznej*¹ wskazują na emocjonalne i wartościujące nacechowanie języka potocznego, który funkcjonuje w szerokim obiegu społecznym i używany jest w spontanicznych, nieoficjalnych sytuacjach². Proces kształtowania się tekstów potocznych w sferze leksyki podlega ciągłej ewolucji i wywiera coraz szerszy wpływ na nasze społeczeństwo. Młodzi użytkownicy języka w większym stopniu posługują się odmiennymi kategoriami opisu rzeczywistości, zmienił się również ich system wartości. Stąd też współczesna polszczyzna coraz częściej wykorzystuje frazeologizmy, które dzięki swej obrazowości i plastyczności poszerzają kontekst tekstu, wzbogacając jego synonimikę. Frazeologizmy zaczęły stanowić dużą część zasobu leksykalnego, doskonale przekazując treść oraz uczucia i emocje nadawcy. Ich budowa sprzyja niekonwencjonalnym połączeniom, ułatwia i ubarwia nasz kod językowy. Duża ekspansja potocznych oraz wszechobecna komunikacja w języku potocznym wprowadza grupę frazeologizmów, które lepiej obrazują rzeczywistość niż wyrazy. Związki frazeologiczne³ dokumentują realia społeczne, których źródłami są różne dziedziny życia. Ukazują one stosunek nadawcy do przedmiotu wypowiedzi, mają ukryty sens, bogatą treść komunikatu,

¹ J. Anusiewicz, J. Skawiński, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa, Wrocław 1996, s. 8.

² Ibidem, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa, Wrocław 1996, s. 8.

³ Stanisław Bąba frazeologizmy określa dość szeroko: „są one ekwiwalentami albo pojedynczych wyrazów, albo doraźnie tworzonych połączeń wyrazowych”. S. Bąba, *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań 1986, s. 12.

a przede wszystkim metaforyczny charakter. „Genetyczna metaforyczność wielu jednostek frazeologicznych, nie ujawniająca się w zwykłych użyciach, wtedy, gdy są traktowane jako całość o społecznie ustabilizowanym znaczeniu, może być łatwo ożywiona, może również stać się punktem wyjścia poetyckiego obrazowania”⁴.

Odmiana potoczna polszczyzny dominuje w większości wypowiedzi uczniów szkół podstawowych i gimnazjów. Zdaniem Jerzego Bartmińskiego⁵ podstawowe słownictwo kolokwialne nie tylko określa i nazywa elementarne dziedziny życia człowieka (rozwój, funkcjonowanie, odżywianie, dom, rodzina, odzież, itp.), ale także odnosi się do emocji, zachowania i jego wyobraźni⁶. Opierając się na stanowisku językoznawcy, można wyróżnić na płaszczyźnie frazeologii wiele interesujących zjawisk językowych.

W niniejszym artykule postaram się pokazać, jak uczniowie wykorzystują potoczną frazeologię w celu opisanego rzeczywistości i wyrażenia emocji. Szkic powstał w oparciu o badania empiryczne przeprowadzone wśród losowo wybranych uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum w 2009 roku. Moim celem było wskazanie zwrotów i wyrażań używanych w codziennych wypowiedziach danej społeczności uczniowskiej. Badaniu poddana została sytuacja komunikacyjna z jej wewnętrznymi i zewnętrznymi uwarunkowaniami na tle środowiska szkolnego.

Słownictwo potoczne uczniów jako interpretacja świata

W ostatnich latach językoznawców integruje temat językowego obrazu świata, który stał się przedmiotem wielu refleksji naukowych. Badania językoznawcze Ryszarda Tokarskiego, Jerzego Bartmińskiego, Pawła Nowaka, Anny Pajdzińskiej odsłaniają różne aspekty i założenia teoretyczne językowego obrazu świata, na który to składa się stosunek użytkowników danego języka do otaczającej ich rzeczywistości. Językoznawcy podkreślają związki między językiem i myśleniem, sposobem postrzegania świata i wyrażania go za pomocą aktu mowy. Czyniąc refleksje nad językowym obrazem świata należy pamiętać, że język ma charakter społeczny i nie jest zależny od jednostki, która sama nie jest w stanie go zmienić. Renata Grzegorzczkova⁷ podkreśla, że obraz świata zawarty w języku jest intersubiektywny, a przekształcanie schematów pojęciowych i opisywanie go subiektywnie powoduje brak komunikacji między nadawcą, a odbiorcą⁸. Istotny jest także wiek, doświadczenie i status rozmówców oraz rodzaj sytuacji komunikacyjnej. Na takiej płaszczyźnie wykształcają się różne modele obrazowania świata. Świat ludzi młodych jest często naiwny, prosty, zaskakuje swoją bezpośredniością i oryginalnością. Jurij D. Apresjan⁹ zauważa, że jest to obraz potoczny, charakterystyczny dla przeciętnie

⁴ A. Pajdzińska, *Frazeologizmy w poezji współczesnej*, „Polonistyka” 1991, nr 4, s. 227.

⁵ J. Bartmiński, *Styl potoczny*, [w:] J. Anusiewicz, F. Nieckula (red.), *Potoczność w języku i kulturze. Język a kultura*, t. 5, Wrocław 1992, s. 37.

⁶ Ibidem.

⁷ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] J. Bartmiński, *Językowy obraz świata*, Lublin 1999.

⁸ Ibidem, s. 39–46.

⁹ J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław 1980, s. 79–81.

inteligentnego użytkownika języka, który często zostaje obciążony przez kulturowe skojarzenia i emocjonalne asocjacje¹⁰. Uczniowie mają własne wyobrażenie na temat „swojego” języka. Odzwierciedla on ich podejście do życia, przedstawia sposób percepcji świata, interpretuje ich rzeczywistość. Każdy uczeń posiada wiedzę praktyczną o języku własnego środowiska. Wie, jakie formy są najpopularniejsze, tworzy antroponimie. Kod uczniowski jest bardzo charakterystyczny, zawiera w sobie ładunek emocjonalny, ocenia i klasyfikuje. Wyróżnia się na tle innych systemów językowych zaskakującą interpretacją świata, świadomymi innowacjami frazeologicznymi, licznymi porównaniami i metaforami. Nie są mu obce wulgaryzmy, rubaszne zwroty oraz zapożyczenia i potoczmy. Socjolekt uczniowski jest zróżnicowany pod wieloma względami. Wpływa na niego bez wątpienia poziom kultury osobistej uczniów, rodzaj i typ szkoły, a także stopień wykształcenia środowiska lokalnego. W leksyce języka uczniowskiego dominują jednostki językowe o dużej ekspresywności.

Słownictwo potoczne wykorzystuje frazeologizmy ze względu na ich metaforyczne i metonimiczne znaczenie. Leksyka tej odmiany polszczyzny nastawiona jest na luźne oraz swobodne związki wyrazowe. Młodzi użytkownicy języka dokonują licznych modyfikacji w obrębie idiomu. Z analizy systemu leksykalnego badanej grupy wynika, że często niedokładne rozumienie frazeologizmu lub dosłowne jego rozumienie jest przyczyną wielu błędów frazeologicznych. Uczniowie często rozszerzają frazy o dodatkowe komponenty, bądź zastępują jeden z komponentów innym np.: *ciężki orzech do zgryzienia zam. twardy orzech do zgryzienia, znać się jak tyse konie i barany zam. znać się jak tyse konie*. Naruszanie stałości związków występuje coraz częściej, stanowi rodzaj mody językowej. Ma na celu odświeżyć komunikat, sprawić by stał się nietypowy, dynamiczny i bogaty w aluzje. Podczas analizy okazało się, że większość frazeologizmów celowo zostaje zmodyfikowanych po to, aby pokazać świat z perspektywy młodego człowieka np.: *gwizdać na wszystko* – nie przejmować się niczym, *iść jak w dym* – iść śmiało, pewnie z prośbą do kogoś, *gadać o dupie Maryni* – rozmawiać o byle czym, *ostatni dzwonek* – ostatnia szansa, możliwość¹¹. Silnie nacechowane zwroty wzbogacają treść komunikatu. Ilustrują „rozwiązłość” i swobodę językową, która odnosi się do najprostszych sfer życia młodego człowieka. Postrzeganie świata przez pryzmat pierwotnych, instynktownych zachowań wprowadza do języka wiele pejoratywnie nacechowanych wyrażań. W uczniowskiej frazeologii pojawiają się wulgaryzmy i rubaszne zwroty np.: *nie sraj ogniem* – ‘nie panikuj’, *spieprzaj dziadu* – ‘obraźliwy zwrot do drugiej osoby’, *wpierdalać* – ‘szybko coś konsumować’. Językowy obraz świata odsłania przemoc językową, dzięki której uczeń ma silniejszą pozycję w danym środowisku. Wulgaryzmy nie rażą młodych użytkowników języka, wyrażają ich negatywny stosunek do drugiej osoby, bądź zastanej sytuacji. Mają podkreślać emocje, spotęgować komunikat, tak, aby był jasny i czytelny dla odbiorcy.

Najliczniejszą grupę stanowią frazeologizmy i zestawienia słowotwórcze, dzięki którym uczniowie oceniają oraz porządkują stosunki międzyludzkie. Wiele tych zwo-

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Por. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz (red.), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa 2009.

tów nacechowanych jest ujemnie np.: *stary grzyb* – ‘ironicznie o nauczycielu’, *stary koń* – ‘złośliwie o uczniu lub nauczycielu’, *cienki Bolek* – ‘uczeń słaby, który niewiele potrafi’, *mieć wszystko w dupie* – ‘niczym się nie martwić, lekceważyć sobie coś’, *dość kogoś* – ‘wykorzystywać kogoś’, *dostać w czapę* – ‘zostać uderzonym w głowę’. W zależności od intencji wypowiedzi i jej kontekstu znaczenie leksykalne frazeologizmów ulega zmianie na pozytywne, bądź negatywne np.: *odpieprzyć się* – ‘dobrze, bądź źle się ubrać’; *ale się dzisiaj odpieprzyła* – ‘negatywna ocena czyjegoś ubrania’; *ale się super odpieprzyłaś* – ‘rewelacyjny wygląd’. W porównaniach odzwierciedlony zostaje obraz środowiska, w którym żyje i funkcjonuje młody człowiek np.: *jestes czerwony jak burak* – ‘o kimś kto jest zaczerwieniony na twarzy’, *weź się ogol, bo wyglądasz jak dzik* – ‘aluzja dotycząca złego wyglądu’, *trafiłeś jak dzik w sosnę* – ‘krytyczny zwrot do kogoś, kto nie ma racji, myli się’.

Potoczna frazeologia jest bardzo atrakcyjna ze względu na swą funkcję aksjologiczną. Etyka postaw i zachowania uległa znacznemu obniżeniu, a świat koncentruje się na cielesności np.: *niezła dupa* – ‘o zgrabnej dziewczynie’, *ciacho* – ‘atrakcyjny, przystojny chłopak’, *boczek* – ‘otyła osoba’, *laska* – ‘ładna dziewczyna’. Zwroty implikują zastaną rzeczywistość, wyrażają emocje i odczucia nadawcy, pozwalają sterować uczuciami odbiorcy. Ładunek emocjonalny wyrażany jest na wielu płaszczyznach komunikatu. Pod względem struktury gramatycznej możemy dostrzec wyraźną przewagę rzeczowników i przymiotników, dzięki nim komunikat jest krótki, jasny i zrozumiały, a poprzez naruszanie i modyfikowanie łączliwości leksykalnej oraz semantycznej nadawca podkreśla swoją odrębność językową.

Kolejne zwroty i wyrażenia określają pozycję ucznia w szkole, jego umiejętności, zalety, a także wady, np.: *być cool* – ‘być wspaniałym, fajnym’, *być na fali* – ‘być popularnym’, *mieć chody* – ‘mieć układy, znajomości’, *dać ciała* – ‘skompromitować się, ośmieszyć się, nie wykonać zadania’, *dać dyla* – ‘uciec’, *mieć doła* – ‘o kimś załamanym, przygnębionym’, *puścić farbę* – ‘wygadać się, zdradzić’, *robić kogoś w balona* – ‘oszukiwać kogoś’, *rznąć głupa* – ‘udawać, że o czymś się nie wie’, *wykuc na blachę* – ‘wyczytać się czegoś na pamięć’, *zrobić kogoś w bambusa* – ‘oszukać kogoś’. Potoczne widzenie rzeczywistości skupia się na bezpośrednich doznaniach i wrażeniach. Interpretacja świata w dużym stopniu opiera się na zmysłowym jego oglądzie. Jego percepcja jest zewnętrzna, przy wykorzystaniu wzroku jako dominującego zmysłu. Potoczne związki frazeologiczne dokładnie ilustrują hierarchię uczniowskiej społeczności. Kto posługuje się językiem bogatszym w aluzje, modniejszym (z punktu widzenia osoby dorosłej niepoprawnym, potocznym), ten jest bardziej popularny i ceniony. Nietypowe zestawienia słowotwórcze, czy wulgaryzmy wprowadzane są tylko po to, aby ubarwić akt komunikacji.

Wiele związków frazeologicznych odnosi się do codziennego ludzkiego życia, np.: *dostać kosza* – ‘zostać odrzuconym’, *gęsta atmosfera* – ‘nieprzyjemna sytuacja’, *groch z kapustą* – ‘nieład, nieporządek’, *idzie jak po maśle* – ‘coś łatwego, coś co nie sprawia problemów’, *leżeć do góry brzuchem* – ‘nic nie robić, leniuchować’, *mieć coś na głowie* – ‘mieć zajęte myśli pilnymi sprawami’, *mieć z kimś na pieńku* – ‘pokłócić się, być do kogoś negatywnie nastawionym’, *stracić dla kogoś głowę* – ‘zakochać się’, *trzymać za kogoś kciuki* – ‘zyczyć mu powodzenia, kibicować mu’, *wolna chata* – ‘mieszkanie,

w którym nie ma rodziców, bycie bez opieki’, *wszystko gra* – ‘wszystko jest dobrze, w porządku’. Potoczne widzenie rzeczywistości ilustrują znane zwroty frazeologiczne, które odsłaniają bezpośrednie doznania rozmówców. Uczniowie bardzo często urozmaicają swoje wypowiedzi potocznościami, podkreślając przynależność do danego środowiska, bądź grupy, tworzą własny, odrębny kod, który doskonale obnaża realia życia w danym społeczeństwie.

Cechą charakteryzującą potoczną frazeologię jest jej funkcja ekspresywna, która wyraża określone cechy nadawcy. „Wiąże się ona z faktem, że pewne cechy wypowiedzi odpowiadają na zasadzie związku przyczynowego określonym cechom fizjologicznym i psychicznym mówiącego, tym samym stanowią dla słuchającego sygnały o jego stanie fizjologicznym i psychicznym”¹². Odbiorca komunikatu zwraca uwagę w większym stopniu na same wyrażenia, niż na zjawiska i stany rzeczy, do których komunikat się odnosi. Prawidłowy odbiór komunikatu wiąże się z bliskością kulturową nadawcy i odbiorcy. Czynnikiem kulturowym w odczytywaniu potocznych frazeologizmów ma dominujące znaczenie, to od niego zależy czy komunikat zostanie prawidłowo odebrany np.: *masz ryj jak Pinokio po inwazji termitów* – ‘krytycznie o czyjejś twarzy’, *ogol się i przemaluj oczy* – ‘aluzja dotycząca zmiany wyglądu’, *jesteś zbudowany jak szopa na węgiel* – ‘krytycznie o wyglądzie’. Dorosłym trudno odczytać właściwą treść i znaczenie idiomów, gdyż nie należą do danego środowiska, które w akcie mowy stawia na ekspresywność i emocjonalność. Zabawne i żartobliwe porównania ściśle związane są z doświadczeniem życiowym nadawcy, który przetwarzając rzeczywistość pozajęzykową subiektywnie ocenia świat. Jego niska kompetencja językowa wprowadza do komunikatu zaskakujące wyrażenia i zwroty o metaforycznym charakterze. Weronika Telija¹³ w artykule *Frazeologizmy – idiom jako stereotypy kultury*, przypuszcza, że funkcję ekspresywną „zasila» metafora, jeśli jest odczytywana w jakimś takim rodzaju wiedzy o świecie, która nadaje jej emocjonalnie – oceniającą wartość”¹⁴. Nowa, zaskakująca wizja świata wyraża emocje rozmówców, często pokazuje naiwny obraz rzeczywistości aktualny z wykształceniem i pochodzeniem nadawcy: *jesteś ze wsi, to gówno co tu możesz* – ‘pogardliwy zwrot skierowany do ucznia mieszkającego na wsi’, *morda w kubel i szukaj dna* – ‘odczep się i bądź cicho’, *urwać się z choinki* – ‘powiedzieć coś niewłaściwego w danej chwili’, *wielkie halo o nic* – ‘przesadzać z czymś’, *wiedzieć co w trawie piszczy* – ‘znać najnowsze wiadomości’. Indywidualne postrzeganie rzeczywistości jest charakterystyczne dla młodych użytkowników języka, żadne dziecko nie opiera się na naukowym poznaniu świata., wykorzystuje własne doświadczenie i subiektywnie ocenia rzeczywistość. Tworzy własne nieoficjalne antroponimie, których używa stosownie do sytuacji.

Przedmiotem refleksji w tym artykule był stopień używania potocznej frazeologii przez losowo wybraną społeczność uczniowską. W zarejestrowanym materiale można dostrzec interesujące osobliwości w sposobie używania, modyfikowania i rozumienia

¹² S. Urbańczyk (red.), *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław 1994, s. 91.

¹³ W. N. Telija, *Frazeologizmy idiomów jako stereotypy kultury*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, t. 12, Wrocław 1998, s. 160.

¹⁴ Ibidem, s. 162.

frazeologizmów. Język uczniowski korzysta z zasobów potocznej frazeologii i leksyki. Profesor Marian Jurkowski niezwykle trafnie formułuje ten osobliwy kod: „W języku, słowie zakłęty jest często nieskończony różnorodny świat, jak gdyby ukryty pod siódmą zasłoną skarb lub skamielina, której odkrywanie może człowiekowi sprawić ogromną radość”¹⁵. Uczniowie tworzą wspólnotę językowo-kulturową, która posiada określoną wizję świata. Jest to świat bardzo zróżnicowany, dynamiczny i zmienny. Zaskakuje nas swoją bezpośredniością i wieloznacznością. Młodzi ludzie zupełnie inaczej interpretują świat, który bardzo często trudno jest im opisać i wyrazić za pomocą języka literackiego.

Bibliografia

- Anusiewicz J., Skawiński J., *Słownik polszczyzny potocznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Wrocław 1996.
- Apresjan J. D., *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.
- Bartmiński J., *Styl potoczny*, [w:] Anusiewicz J., Nieckula F. (red.), *Język a kultura. Potoczność w języku i kulturze*, t. 5, Wrocław 1992.
- Bartol-Jarosińska D., *Rozmowa z prof. dr. hab. Marianem Jurkowskim, laureatem Nagrody im. Witolda Doroszewskiego w roku 1988*, „Polonistyka” 1989, nr 3.
- Bąba S., *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1986.
- Grzegorzczkowska R., *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] Bartmiński J., *Językowy obraz świata*, Lublin 1999.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (red.), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Pajdzińska A., *Frazeologizmy w poezji współczesnej*, „Polonistyka” 1991, nr 4.
- Telijska W. N., *Frazeologizmy idiomy jako stereotypy kultury*, [w:] Anusiewicz J., Bartmiński J. (red.), *Język a kultura. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, t. 12, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1998.
- Urbańczyk S. (red.), *Encyklopedia języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1994.

¹⁵ D. Bartol-Jarosińska, *Rozmowa z prof. dr. hab. Marianem Jurkowskim, laureatem Nagrody im. Witolda Doroszewskiego w roku 1988*, „Polonistyka” nr 3, 1989, s. 228.